

Az Akadémiai Könyvtár fejlődése és munkája a Magyar Tudományos Akadémia újjászervezése óta

Az 1949. december 15-én kiadott 1949. évi XXVII. törvénnyel kormányzatunk újjászervezte a Magyar Tudományos Akadémiát, amely ettől kezdve a Magyar Népköztársaság legfőbb tudományos szerve, a magyar tudományos élet vezetője és irányítója lett. Egyben pontosan körvonalazta feladatait, és biztosította ezeknek ellátásához a szükséges anyagi fedezetet is.

Az újjászületett Akadémia kialakította kutatóintézeti hálózatát, melyben legrégebb intézete, az Akadémiai Könyvtár is elfoglalhatta az őt megillető helyet.

Az Akadémia feladatainak megállapítása nagymértékben meghatározta könyvtárának alapfeladatát is. Nyilvánvalóvá tette azt, hogy intézetünket az Akadémia keretében folyó munka könyvtári bázisává kell fejleszteni, és tevékenységét minden vonatkozásban a tudományos kutatás szolgálatába kell állítani.

Ennek megvalósítása a könyvtár teljes átalakítását és korszerűsítését kívánta meg. Ilyen irányban azonnal meg is indult a munka, de természetesen nem vezethetett hirtelen változáshoz, és nem történhetett meg egyenletesen, zökkenők nélkül. Az elmaradott és elhanyagolt könyvtár életrekeltéséhez, zárkózottságának felszámolásához és modern tudományos nagykönyvtárrá való alakításához évek kellettek. A fejlődés még így is ugrásszerű volt.

Az átalakulásra az elvi célkitűzéseknek az akadémiai törvényben és az új alapszabályokban való tisztázása mellett elsősorban az anyagi, gazdasági alap megteremtése adott lehetőséget. Az Akadémiai Könyvtár több mint 120 éves fennállása óta most jutott először önálló költségvetéshez, most biztosítottak számára nagyobb létszámkeretet is. (1950: 29, 1952: 59, 1955: 63 fő.) A munkahelyek, a raktárak, a korszerű berendezés legalább részleges biztosítása még évek nehéz munkájába került ugyan, az elmúlt évtizedek mulasztásainak helyrehozása is rengeteg — egyetlen más hazai könyvtárban sem jelentkező — nehézséget okozott, de ezeknek megoldásával párhuzamosan, az új anyagi és személyzeti ellátottságra támaszkodva mégis egyre nagyobb arányokban bontakozott ki a könyvtár új alapokon való megszervezésének munkája. Ez különösen 1952 után vett erős lendületet, amikor egy akadémiai és könyvtári szakemberekből álló bizottság az addigi fejlődés eredményeit és hibáit feltárva, igen helyes és meggondolt utat mutatott a további fejlődés számára. E segítő jellegű vizsgálat egyik fontos ered-

ménye volt az is, hogy az Akadémia Elnöksége a könyvtárvezetés elvi ügyeinek támogatására akadémikusokból és könyvtárosokból álló Könyvtári Tanácsot hozott létre.

*

A Könyvtár feladatának lényege — mint láttuk — már az Akadémia újjászervezésekor kialakult. De a fejlődés követelte új célkitűzések megállapítása, a részletek pontos meghatározása és a gyakorlatban való megvalósítása csak hosszabb idő elteltével és megfelelő tapasztalatok alapján kristályosodhatott ki. Így a főfeladatok végleges megfogalmazására 1953 elején került sor, amikor az Akadémia Elnöksége — az akkori könyvtárvezetés javaslatára — a könyvtár működési körét megállapította. Ennek alapján az Akadémiai Könyvtár főfeladatai:

1. A magyar tudományos kutatásnak hazai és külföldi könyvvel és tájékoztatással (bibliográfiával) való támogatása.

2. A magyar tudományos kutatás eredményeinek, mindenekelőtt az akadémiai kiadványoknak rendszeres csere formájában való eljuttatása a külföldi tudományos intézetekhez.

3. Az akadémiai intézeti hálózat könyvtárainak a személyzeti viszonyoktól függő támogatása a könyv- és folyóiratbeszerzés, a kiadványcsere, a mikrofilm és a könyvtári módszertani munka területén.¹

A három főfeladatnak megfelelően fejlődtek a könyvtár funkciói is. A hagyományosnak számítók (állománygyarapítás, nemzetközi cseretevékenység, feldolgozás, raktározás, használat biztosítása, a magyarországi orientálistika könyvtári feladatai) megújultak, átalakultak, s egyben új funkciók kibontakozása indult meg (tájékoztató és bibliográfiai szolgálat, mikrokönyvtári és laboratóriumi munkák, a központi könyvtári helyzetből adódó teendők ellátása). Emellett többi tudományos nagykönyvtárunkhoz hasonlóan az Akadémiai Könyvtár mint önálló tudományos intézet is fokozatos — személyzeti lehetőségeitől és aktuális feladataitól függő — munkába kezdett, s így közvetlenül is segítette és segíti a magyar tudomány, elsősorban a könyvtártudomány fejlesztését.

Említésre méltó az is, hogy 1953-tól kezdődően — a feladatok és funkciók kibontakozásával párhuzamosan — az Akadémiai Könyvtár korábbi elszigeteltségét megszüntetve, belekapcsolódott a hazai könyvtárügyi csúcsszervek (Könyvtártudományi Főbizottság, Országos Könyvtárügyi Tanács) s nemzetközi szervezetek (UNESCO, ASLIB) munkájába.

Természetesen a funkciók gyakorlásának biztosítására megfelelő, korszerű szervezeti keretet kellett találni, és ezt az évek folyamán állandóan fejleszteni, az élet követelményeihez alakítani. Az Akadémiai Könyvtár munkaterülete egyrészt akadémiai helyzetéből következő sokrétű feladatainál, másrészt gyűjteményei speciális tagozódottságánál fogva erőteljesen differenciált, így az egyéni sajátságokat figyelembevevő, de mégis egyöntetű szervezet kialakítása mindig gondot okozott a könyvtárvezetésnek. Csak többszöri átszervezés, kísérletezés után jutott a könyvtár mai — megfelelőnek látszó — szervezeti formájához. Jelenleg az intézetnek a következő önálló

¹ A központi könyvtári feladatot 1953-ban az Elnökség nem rögzítette le írásban, de egyrészt a könyvtári gyakorlat, másrészt az Akadémia elnökének ilyen vonatkozású rendelkezései ténylegesen kialakították azt.

részlegei vannak: szerzeményezési osztály, nemzetközi kapcsolatok csoportja, feldolgozó osztály, olvasószolgálati osztály (ide tartozik a raktári részleg és a folyóiratkezelés is), tájékoztató és bibliográfiai osztály, különgyűjtemények osztálya. Utóbbi négy részre tagolódik: kéziratár, régi könyvek gyűjteménye, Keleti Könyvtár, mikrofilmtár és laboratórium.² Több mint öt évig, míg 1956 elején az Irodalomtörténeti Intézethez nem csatolták, szervezetileg az Eötvös Könyvtár is az Akadémiai Könyvtárhoz tartozott, mint annak egyik osztálya, bár lényegében önálló könyvtárként működött.

Amint a könyvtár feladatainak végleges tisztázásához is évek kellettek, úgy gyűjtőkörének megnyugtató kialakítása is hosszabb időt vett igénybe. A könyvtár 1950 előtt beszerzett anyaga — főleg könyvanyaga — túlnyomórészt társadalomtudományi volt, a természettudományi szakok kevésbé voltak képviselve. Ezért az Akadémia újjáalakítása előtt pár hónappal akadémiai és könyvtári körökben még az a gondolat is felmerült, hogy a meglévő természettudományi szektort — minthogy annak méltó fejlesztésére nem volt fedezet — teljesen meg kell szüntetni. E terv szerencsére nem valósult meg, hanem úgy határoztak, hogy az eddig gyűjtött természettudományi anyagot sértetlenül meg kell tartani, és a további fejlesztés kereteit ki kell jelölni. Ezzel azonban nem záródott le a probléma, sőt 1950-ben egészen más módon és sokkal nehezebb formában újra jelentkezett. Az újjászervezés előtt három osztályból álló Akadémia most nyolc osztályra tagolva kezdte meg működését, amelyek közül az eddigi egygel szemben hat volt a természettudományi. Hogyan lássa el ezeket a Könyvtár, melynek feladata az akadémiai munka minden területen való támogatása, eddigi gyűjteményei és érvényben levő gyűjtési politikája alapján kutatási anyaggal? Az akkor kialakult felfogás szerint csak az eddigi gyakorlat módosításával és olyan profiltervezet elkészítésével, amelynek segítségével az intézet minél előbb éppen olyan alapkönyvtárrá fejlődik, mint amilyen a Szovjetunió Tudományos Akadémiája mellett működő két nagy könyvtár is. A következő évek gyűjtése elvben tehát általános, igen sok tudományterületre részleteiben is kiterjedő volt. A gyakorlatban azonban — már csak anyagi okokból is — megszorításokat kellett alkalmazni, amelyeknek szabályozására a profiltervezetek egész sora készült el. Ezek azonban nem hozhattak végleges megoldást már csak azért sem, mert még nem számoltak eléggé két, időközben jelentkező lényeges tényezővel. Felmerült ui. ekkor már egyrészt az a szempont, hogy az Akadémiai Könyvtár nem önmagában, hanem az egyre-másra alakuló kutatóintézetek könyvtáraival alkot egységet, profilját tehát az intézetek gyűjtőkörének tekintetbevételével kell meghatározni, másrészt az is, hogy a könyvtár profilját az ország más nagy tudományos könyvtárainak gyűjtőkörével is szükséges egyeztetni. Ezeknek figyelembevételével a könyvtár gyűjtőkörének végleges meghatározása

² Az ötvenes években a különgyűjteményi csoportok önállósulásával és a kutatók munkáját szolgáló beruházások végrehajtásával párhuzamosan következett be a jelzett szervezeti differenciálódás: 1951 februárjában a Keleti Könyvtár új termei nyíltak meg, 1951 márciusában a kéziratári dolgozó- és kutatóhelyiségek használatbavételével az újjászervezett kéziratár kezdte meg működését, 1953 januárjában indult meg a tájékoztató és bibliográfiai osztály munkája, 1953 áprilisában a mikrofilmtár és a laboratórium kezdett el dolgozni. 1954 februárjában a régi könyvek gyűjteménye és az önálló cserecsoporthoz (ma nemzetközi kapcsolatok csoportja) szervezése történt meg, majd 1954 júliusában az olvasószolgálaton belül a nagyértékű és meglehetősen elhanyagolt folyóiratanyag rendezésére külön folyóiratcsoport alakult.

1953 elején, a feladatok tisztázásával egyidőben történt meg. Az ekkor hozott elnökségi határozat alapján az Akadémiai Könyvtár gyűjti minden tudomány területéről azokat a segédkönyveket, melyek a magasfokú tájékoztatószolgálathoz szükségesek; a világ összes tudományos akadémiainak hivatalos kiadványait; a marxizmus—leninizmus irodalmát, valamint a módszertani és tudománytörténeti szempontból szükséges egyéb filozófiai irodalmat; a természettudományok terén — a segédkönyvek mellett — csak az alapvető, átfogó jellegű műveket (a természettudományi kutatást közvetlenül szolgáló műveket az intézeti könyvtárak gyűjtik); a társadalmi tudományok területén elsősorban az országos viszonylatban reáháruló szakokat (ezek számára tudományági szakkönyvtár): az egyetemes történet ókori részét, világirodalmat, a világirodalomtörténet egészét, beleértve a klasszika filológiát, az orientalisztikát és a nyelvtudomány minden ágát.

A gyűjtőkörnek ez a meghatározása három évi gyakorlat tapasztalatai alapján lényegében helyesnek bizonyult. Részleteiben azonban természetesen felmerült még egy-két probléma. Ezek közül mint a legfontosabbat kell megemlítenünk azt, hogy hatféle területen *egyetlen* könyvtár képtelen a tudományági szakkönyvtári funkciókat megfelelően ellátni, viszonylagos teljességre törekedni a szakirodalom begyűjtése terén. Különösen két terület átfogása vált számunkra lehetetlenné, mégpedig a világirodalom és a hozzá kapcsolódó irodalomtörténet viszonylagosan teljes gyűjtése. Az Akadémiai Könyvtár a szépirodalom és irodalomtörténet *egészét* önmagában, az ország könyvtári hálózatának többi tagjától elszigetelten, egyedül nem gyűjtheti, ezt gyakorlatilag képtelen keresztülvinni. Saját területünkön, a hálózaton belül már tisztáztuk a kérdést: a Központi Könyvtár szépirodalmi vonatkozásban a klasszikus és kiemelkedő műveket, kritikai kiadásokat gyűjti, a részleteket az Eötvös Könyvtárnak engedi át, irodalomtörténet területén pedig — a kötelező összefoglaló és átfogó művek gyűjtése mellett — állandóan egyeztetési beszerzéseit az Eötvös Könyvtárral. A szépirodalmi és irodalomtörténeti gyűjtés országos szinten való rendezése még a mai napig sem történt meg. Illetékes könyvtárügyi hatóságainknak ezt a problémát haladéktalanul napirendre kell tüzniük.

Az Akadémiai Könyvtár gyarapodása elég egyenletes, évi beszerzési átlaga kb. 16 000 kötet. A kurrensen járó folyóiratok számában — a sikeres cseretevékenység eredményeként — állandó emelkedés tapasztalható. 1955-ben a könyvtárba járó kurrens periodika-féleségek száma 2833 volt.

Devizaellátásunk 1955 végéig nemcsak központi könyvtári, de hálózati viszonylatban is kielégítő volt, s színvonalas könyvbeszerzést tett lehetővé. 1956-tól a jelentkező nehézségeket s a növekvő igényeket figyelembevéve arra összpontosítottuk erőfeszítéseinket, hogy a mintegy két éve már tervszerűen folyó könyvcserét egyre inkább a tudományos könyvek szerzeményezésének jelentős tényezőjévé építsük ki. Ma már világos, hogy a tervszerűen szervezett könyvcserét nem nélkülözhetjük, s értékes anyaghoz jutunk általa. Egyrészt olyan kiadványokhoz, amelyek könyvtárusi forgalomba nem kerülnek, vagy ott már hozzáférhetetlenek, mint az Örmény Akadémia által küldött unikumszámba menő XVIII. századi és XIX. század eleji petrográdi kiadványok, vagy a British Museum ősnymtatványkatalógusa, vagy a Harvard Egyetem Könyvtárától küldött sorozatok (*Harvard Studies in Classical Philology*), másrészt olyan könyvekhez, amelyeknek megszerzése egyébként devizát igényelne.

A különgyűjtemények anyagának kiegészítése állandóan folyamatban van. A Keleti Könyvtár fejlesztése egyik legnagyobb gondunk, de a kéziratok beszerzésével és értékes régi-könyvgyűjteményünk kiegészítésével is törődünk. Különösen fontos számunkra a tudománytörténeti anyag begyűjtése: akadémikusaink levelezésének megszerzése, az országos szempontból is a legjelentősebb ilyenemű gyűjtemények közé tartozó régi magyar, ősnymtatvány és vetustissima anyagunk lehetőség szerinti kiegészítése. Az utóbbi évek folyamán e területeken számottevő eredményeket értünk el (ADY- és MÓRICZ-levelezés, SZEKFŰ- és DOMANOVSKY-hagyaték állományba iktatása, ősnymtatványok, RM-művek, Aldinák megvásárlása).

Ugyanakkor nem hallgathatjuk el, hogy az akadémikusok kézíratainak és levelezésének megszerzése — mely elsősorban az Akadémiai Könyvtár feladata — egyáltalában nincs biztosítva, s inkább egyéni „összeköttetéstől”, mint rendszeres és intézményes tevékenységtől függ.

Fiatal mikrokönyvtárunkat értékes kézírataink és ritkaságaink mikrofilmzése mellett különösen két irányban fejlesztjük tovább: egyrészt az Akadémia keretein belül folyó kutatómunkát támogatjuk legtöbbször nálunk hiányzó folyóiratcikkek mikrofelvételének külföldről történő megszerzése útján, másrészt a vidéken, de elsősorban külföldön elérhető s a magyar irodalomtörténeti és orientalisztikai kutatást elősegítő kézíratos és régi magyar anyagot mikrofilmzettetjük. Ilyen volt pl. az 1955 folyamán a kolozsvári Egyetemről és a Román Tudományos Akadémiától érkezett, 144 művet kitevő anyag, mely Erdélyből származó régi magyar könyveket, vers- és dráma-kéziratokat tartalmaz.

Összefoglalva a könyvtár gyarapításának eredményeit, az állomány megállapítható kötet-, illetve darabszáma 1955 végén a következő volt: mintegy 500 000 kötet könyv és folyóirat (ebből 1100 ősnymtatvány, 6200 RM-mű), továbbá 13 612 kézíratos kötet, 230 461 db kis kézirat, 15 291 db keleti tárgyú kézirat és 1079 mű mikrofilmje.³

A könyvtár korszerű és színvonalas feldolgozó munkájáról szólva mindenekelőtt meg kell mondani, hogy a feldolgozás a háborús évek rendkívüli munkái és elégtelen személyzeti ellátottsága miatt nem tudott a beszerzéssel lépést tartani, ezért a könyvtárban még ma is van feldolgozatlan anyag. Ennek jelentősebb része a különgyűjtemények állományából kerül ki, elsősorban a kézírattári, akadémiai levéltári, ősnymtatvány- és keleti anyagból. Emellett még rekatalogizálásra vár a könyvállomány igen jelentős része, amely ma is a régi szak szerinti felosztásban áll. Jobb a helyzet a periodikák területén, mert ezeknek nagyobb része már átment modern katalogizálási folyamaton. Az utóbbi munkával párhuzamosan a részcímes periodikák könyvszerű feldolgozása is folyamatban van.

Könyvtárunkban a rekatalogizálás problémája tehát elég súlyos formában vetődik fel, amit nagyrészt a modern feldolgozási rendszerre való késői áttérés magyaráz. Csak 1950 második felében kezdte meg a könyvtár a korszerű katalogizálást, a decimális rendszerű szakozás alkalmazását, nemzetközi mé-

³ Meg kell jegyezni, hogy egyes forrásokból — melyeknek eredetét nem ismerjük — az a tévhit terjedt el, hogy a MTA Könyvtárának kötetszáma millió körül van. Lehetséges, hogy a kézírati egységeket is figyelembe vették e magas kötetszám megállapításánál. Ezt a hiedelmet az 1955 nyarán végzett hozzávetőleges állományfelmérésünk megcáfolta. Természetesen szükség lesz a kötetszámponosságú állományszámálásra is.

retű kartonkatalógusok felállítását, a numerus currens szerinti raktározás megvalósítását.

A feldolgozó munka nagy feladatai meghaladják a feldolgozással foglalkozó részlegek kapacitását, végzésük így nem lehet egészen egyenletes, és nem történhet minden vonalon egyforma erővel. Súlypontjait ott kellett kialakítani, ahol jelentős és még feltáratlan anyag volt, ezért az új beszerzések mellett elsősorban az ősnymtatványok (ezeknek katalógusa elavult és hiányos), kéziratok, akadémiai iratok és részcímes periodikák feldolgozása áll előtérben.

A korszerű feldolgozási rendszerre való késői áttérés az előbb említett szempontból hátrányos helyzetbe hozta ugyan a könyvtárat, de katalógus-rendszerének kidolgozásánál és felállításánál viszont előnyt biztosított számára. Megkímélte a kísérletezés bizonytalanságától és veszélyeitől, és a legmegfelelőbb, a hazai gyakorlatban már részben kipróbált katalógushálózat kiépítését tette lehetővé.

A feldolgozó munka eredményeként így differenciált, a tudományos igényeknek megfelelő korszerű katalógusok alakultak ki, amelyek az állomány több oldalról való megközelíthetőségét biztosítják. A modern könyvanyagot betűrendes katalógusok,⁴ tizedes rendszerű — földrajzi katalógussal kiegészített — szakkatalógus és sorozati katalógus teszik hozzáférhetővé, a periodikák feltárására pedig minden részletadatra kiterjedő katalógus készül. A különgyűjtemények anyagát speciális katalógusok foglalják össze.

Az Akadémiai Könyvtár használatát egyrészt hivatása, a tudományos kutatók anyaggal való ellátása, másrészt az intézet külső körülményei, szűk helyiségviszonyai szabták meg. E két tényező egyértelműen határozza meg az olvasók összetételét: az akadémiai helyzetükből következő feladataink és a rendelkezésre álló olvasótermek befogadóképessége ui. nem teszik lehetővé azt, hogy a tudományos kutatók mellett a művelődni kívánók is nagyobb mértékben használják a könyvtárat. Ez a körülmény az olvasószolgálat feladatkörét is megszabja, és annak sajátos, a kutatók igényeihez alkalmazkodó jelleget kölcsönöz.

Az olvasószolgálat ellátása a felszabadulás óta épített olvasótermekben decentralizáltan folyik. A már 1949-ben elkészült nagyobb olvasóterem és folyóiratolvasó mellett 1951 óta a kéziratári és keleti könyvtári olvasóterem, 1953-tól pedig mikroolvasószoza áll négy olvasógéppel a használók rendelkezésére. Ezekben a helyiségekben a férőhelyek száma összesen 60.

A tudományos kutatók egyre nagyobb mértékben vették igénybe a könyvtárat, az olvasók száma évről évre egyenletesen növekedett. A használat az utóbbi öt év alatt több mint kétszeresére emelkedett, bizonyítva azt, hogy az Akadémiai Könyvtár régi elszigeteltségétől eltérően, egyre inkább bekapcsolódott a tudományos kutatás aktív támogatásába. A könyvtárat 1955-ben, az Eötvös Könyvtár forgalmát nem számítva, 26 354-en keresték fel, a használt egységek száma 78 703 volt.

Az olvasott anyag megoszlását vizsgálva, azt látjuk, hogy a társadalom-tudományi művek igénybevétele sokkal nagyobb mértékű, mint a természet-tudományiaké. Ezt a tényt a könyvtár adottságai mellett természetesnek mondhatjuk, hiszen régi anyagunk túlnyomórészt humán jellegű, az

⁴ Az egyik betűrendes katalógus az olvasóközönség rendelkezésére áll, a másik pedig a feldolgozó munka segédeszköze, s egyúttal alapkatalógusnak is tekinthető, mert a címfelvételek mellett a tizedes jelzeteket is feltünteti.

újonnan beszerzett pedig profilunknak megfelelően kb. 60 százalékban társadalomtudományi. Emellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy különgyűjteményeink majdnem kizárólag a társadalomtudományok művelőinek szolgáltatóknak kutatási anyagot. Az utóbbi évek erőteljesebb természet-tudományi beszerzései azonban egyre inkább éreztetik hatásukat, ezek olvasottsága állandóan emelkedik. Különösen jelentős a természettudományi anyag igénybevétele abból a szempontból, hogy kitűzött céljainknak megfelelően e tudományágakból alapvető, összefoglaló, a fundamentális kutatást előmozdító műveket szerzünk csak be. A folyóiratállomány igénybevétele egyenletesen nagymértékű.

Olvasószolgálati tevékenységünk jelentős mennyiségi emelkedést mutat ugyan, de a könyvtár teljes kihasználtságának biztosítását mégsem érte el. Nem is érthette el, mert eddigi helyiség- és raktárviszonyaink között, a megfelelő olvasói helyek és hozzáférhető raktárak hiányában nem gondolhattott olvasótáborának erőteljesebb kiszélesítésére. Ennek csak az utóbbi hónapokban — elhelyezésünk némi javulása következtében — teremtdött meg reális alapja. Ekkor kezdhetett hozzá a könyvtár propagandájának kiépítéséhez, melynek keretében a saját helyiségeiben rendezett kiállításokon túl, sajtóközleményekben, folyóiratcikkekben, rádióriportokban ismertette meg értékeit és szolgáltatásait a nyilvánossággal. Természetesen csak raktárviszonyaink és dolgozóhelyiségeink⁵ állapotának alapvető megjavítása után szélesíthetjük ki megfelelően a könyvtár propagandáját.

Az Akadémiai Könyvtárnak a modern könyvtári gyakorlattól való elmaradása élesen jelentkezett a tájékoztató és bibliográfiai szolgálat késői megindításában is. 1950 után alkalomszerűen vállalta ugyan intézetünk már az ilyen feladatok elvégzését, de szervezeten ezzel a területtel csak 1953-ban, a tájékoztató és bibliográfiai osztály felállítása után kezdett foglalkozni. E munkában a szervezeti keret kialakítása azonban nem jelentette egyben a felmerülő elvi problémák megoldását is, évek teltek el addig, amíg kikristályosodhatott könyvtárunk bibliográfiai tevékenységének lényege, lehetségessé vált ennek helyes megoldása és színvonalas keresztülvitele a gyakorlatban.

Az elmúlt évek tapasztalatai alapján világossá vált, hogy e szolgáltatásunk alapvető vonásait az általános tudományos nagykönyvtári gyakorlat mellett sajátos *akadémiai* könyvtári helyzetünk szabja meg. Ezért a mi feladatunk elsősorban az Akadémia keretében folyó kutatás bibliográfiai eszközökkel való támogatása, a Magyar Tudományos Akadémia életéhez és munkásságához kapcsolódó megnyilvánulások — főként a külföldi akadémiai tudománypolitikai célkitűzéseivel, működésével, elvi és szervezeti problémáival kapcsolatos anyag összegyűjtése és a magyar tudományos körökkel való megismertetése.

Ezek a feladatok a gyakorlatban két területen valósultak meg: a tájékoztató szolgálat, ezen belül az aktív figyelőszolgálat ellátásában és bibliográfiai összeállításában.

Tájékoztató szolgálatunk keretében — amelyet leggyakrabban az akadémiai elnökség, akadémikusok, aspiránsok, magyar és külföldi tudományos intézetek vesznek igénybe — profilunknak megfelelő kérdésekre adunk felvilágosítást. Ez a mindenütt szokásos nagykönyvtári eszközökön kívül egy,

⁵ Pl. folyóirat-olvasótermünket még ma sem bocsáthattuk olvasóink rendelkezésére, mert dolgozóinknak nem tudunk máshol helyet adni.

a gyors tájékoztatást elősegítő tárgyszókatalógus útján is történik. A közel-múltban kiépített figyelőszolgálatunkkal, amelyet jelenlegi személyzeti viszonyaink között csak szűk körben láthatunk el, akadémiai érdekű feladatot végzünk. Ez elsősorban az akadémiai kiadványok (*Actá*-k és könyvek) külföldi visszhangjának figyelemmel kísérésére és jelzésére terjed ki. Emellett számontartja az egyes tudományágak magyarországi fejlődéséről, tudományos intézetek munkájáról, tudósaink működéséről szóló cikkeket. Ezeknek megjelenéséről az illetékes tudósokat és szerveket a könyvtár értesíti, továbbá előbb az *Akadémiai Értesítő*, ujabban a *Magyar Tudomány* számára is ad közleményeket e témáról. Meg kell azonban ezzel kapcsolatban jegyezni, hogy ezt az országos érdeklődésre számottartó feladatot könyvtárunk csak saját periodikaállományára támaszkodva végezheti, a magyar tudomány külföldi visszhangjának teljes számontartását csak szervezett könyvtárközi együttműködés oldhatná meg.

Az Akadémiai Könyvtár bibliográfiai és dokumentációs tevékenysége négyféle területen mozog. Először is egyik hónapban társadalomtudományi, a másikban pedig természettudományi új beszerzéseinek jegyzékét, „élő bibliográfiáját” teszi közzé. Másodszor minden évben kiadja a Magyar Tudományos Akadémia előző évi működését felölelő bibliográfiai összeállítást. Harmadszor kb. négyhavi időközben megjelenteti a *Tájékoztató a külföldi tudományos akadémiák működéséről* c. dokumentációs kiadványát, melyben a külföldi társintézmények elvi és gyakorlati tevékenységének minden lényeges megnyilvánulását számontartja. Végül pedig időszerű bibliográfiákat állít össze, melyekkel a tudományos kutatást kívánja segíteni. (*Rádióaktív izotópok, Az atomenergia békés felhasználása* stb.)

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának csaknem 130 éves múltra visszatekintő cseretevékenysége a második világháború után lassan indult meg, s jelentőségéhez mérten csak az Akadémia újjászervezésével, az idegen nyelvű akadémiai *Actá*-k megjelenésével bontakozott ki. Az *Acta*-évfolyamok 1950-től kezdve a könyvtári cseretevékenység révén bejárták az egész világot, felkeresték a régi cseretársakat, eljutottak új intézményekhez is, és általában mindenütt szíves fogadtatásra találtak. Ezekben az években ugrásszerűen megnövekedett a cserekapcsolatok száma, és lassabb ütemben, de azóta is állandóan emelkedik. A fejlődés mértékére jellemző az, hogy amíg 1945-től 1949-ig 254 intézettel álltunk csereviszonyban, és tőlük 456-féle periodikus kiadványt kaptunk, addig 1955 végén már 70 állam 1230 tudományos intézetével folytattunk kiadványcserét,⁶ amelynek keretében külföldi cseretársaink 2304-féle periodikus kiadványt és 6308 kötet könyvet juttattak el hozzánk.

A mennyiségi fejlődéssel párhuzamosan alapvető minőségi fejlődés is következett be. Egyrészt azokat a cseréket, melyek a tudományos kutatás szempontjából nem bizonyultak értékesnek, fokozatosan megszüntettük, s a könyvcserét az előzetes kiválasztás alapjára helyeztük, másrészt a csere-tevékenység elvi alapjait az Akadémia elnökének személyes irányításával kimunkáltuk, s megállapítottuk a kiadványcsere szerzeményezési („üzleti”)

⁶ Nem érdektelen e megoszlás területi képe: Európa 27 ország 845 intézmény, Ázsia 18 ország 113 intézmény, Afrika 7 ország 25 intézmény, Amerika 15 ország 226 intézmény, Ausztrália 3 ország 21 intézmény. A 23-féle akadémiai *Actá*-ból 3380 sorozatot küldünk csereképpen külföldre, a hálózat intézményei további 304 sorozatot cserélnek, a tisztelet- és referálópéldányok 949 sorozatban jutnak el a külföldi tudósokhoz.

és kulturális, a magyar tudomány eredményeit propagáló tevékenységének kényes és érzékeny határterületeit s e területek érintkező pontjait. Ez az elvi munka — a Magyar Népköztársaság külpolitikájának irányvonalára támaszkodva — valóban új távlatokat nyitott meg a cseretevékenység számára, s egyúttal olyan komplex könyvtári feladattá vált, amely nemcsak a szerzeményezés egyik igen fontos forrását jelenti, hanem egyúttal a nemzetközi kulturális és tudományos kapcsolatok kiépítésének hatékony eszköze és ezen keresztül a népek békés egymás mellett élésének egyik munkálója és egyúttal látható eredménye is.

Ilyen elvi céltűzéseket követve könyvtárunk cseretevékenységének főfeladatai egyrészt az akadémiai kiadványok (elsősorban az *Acta*-, másodsorban a könyv-kiadványok) kétoldalú megegyezésen alapuló cseréjének lebonyolítása, másrészt a népi demokráciákkal az államszerződésekből biztosított kulturális csere számunkra előírt részének végrehajtása.

E főfeladatok ellátása mellett koordinálja a hálózat könyvtárainak akadémiai kiadványcseréjét, külön megállapodás alapján — kívánságra — cseretársai számára nem akadémiai kiadású tudományos munkák cseréjét is végzi, ideiglenesen gondoskodik az ajándék-, tisztelet- és referálópéldányként külföldre menő *Acta*-k kiküldéséről, végül a későbbi évek cseréjének tartalékanyagát is gyűjti. Általában lebonyolítja az Akadémiai Könyvtár nemzetközi kapcsolatainak intézését, s így működésének elvi és gyakorlati határai a régi típusú cseretevékenység területéről áttolódtak az új típusú nemzetközi könyvtári kapcsolatok aktív gondozásának területére.

Az akadémiai intézetek 1949-től, az újjászervezéstől kezdődően egymás után alakultak meg, vagy kerültek az Akadémia fennhatósága alá. A speciális területeken dolgozó kutatóintézetek mindegyikében volt, vagy már kezdetben létesült az ottani tudományos munkát támogató szakkönyvtár, melynek állományát az intézetek fejlesztették és gondozták. Ezek a könyvtárak teljesen önállóan, csak saját érdekeiket tekintve, minden összehangoltság nélkül végezték munkájukat. Intézetünk kezdetben nem ismerte fel sem a szakkönyvtárak jelentőségét, sem saját központi egyeztető és szakmai irányító szerepének fontosságát, így semmit sem tett e terület problémáinak feltárása és megoldása érdekében. Csak évek múlva, 1952 második felében kezdett az intézeti könyvtárak kérdésével foglalkozni, és a hálózati szervezés kialakításán gondolkodni. A tényleges munkát így csak 1953 folyamán lehetett megindítani.

Ekkor azonban — személyzeti viszonyaihoz képest — az Akadémia elnökének a központosítást mindenben támogató rendelkezéseire támaszkodva erőteljesen látott a hálózati feladatok megoldásához.

Az akadémiai könyvtári hálózat, amely 1953-ban még csak 11 tagból állt, ma 33 — összesen 320 000 kötettel rendelkező (235 000 könyv, 85 000 periodika) — könyvtárat foglal magában. Ezek állományukat, hagyományait, funkcióikat és gondozottságukat tekintve a legnagyobb változatosságot mutatják. Különösen nagyok az eltérések az állományok nagyságát illetően, itt a néhány száz kötetes kiskönyvtáraktól kezdve a 100 000 kötetes könyvtárig minden fajta képviselve van.

A hálózati munka 1953-ban az állománygyarapítás területén indult meg. Ettől kezdve a központi könyvtár elvégzi az intézetek külföldi könyv- és folyóirat-rendeléseinek központi egyeztetését és a rendelésekkel kapcsolatos teendők lebonyolítását. Igényli számukra a nemzeti tulajdonba vett könyv- és

periodikaanyag őket illető részét, folyamatosan szétosztja köztük a központi könyvtár állományából kikerülő duplumokat, és rendszeresen részesíti őket a cserében érkezett anyagából is.

Mikrofilmtárunk megalakulásától, 1953-tól kezdve szintén lát el központi feladatokat. Saját anyagunk és külföldről kölcsönzött művek filmjeinek elkészítésével segíti az intézeteket amellet, hogy most már az ASLIB útján külföldi mikrofilmeket is szerez be számukra.

1954-ben az Akadémia elnöke a csere központosítását rendelte el. Ennek az a lényege, hogy a központi könyvtár látja el az akadémiai *Actá*-k és kiadványok cseréjét, a kutatóintézetek pedig csak saját kiadványaikkal cserélhetnek önállóan. Amennyiben egyes esetekben mégis szükségessé válik, hogy kutatóintézet *Actá*-val vagy akadémiai kiadvánnyal cseréljen, ehhez a központi könyvtár hozzájárulása szükséges. Így egyrészt biztosított a koordináció, másrészt a rég kialakult cserekapcsolatok zavartalansága.

Hálózati munkánk továbbfejlesztésének tervét a könyvtárak helyzetének felmérése után a múlt évben kidolgoztuk és az idei évtől kezdve a könyvtári törvény segítségével támaszkodva meg is valósítjuk. Nagyobb feladatok — pl. a központi katalógizálás — végzésére létszámunk és körülményeink miatt még nem vállalkozhatunk, de a rendszeres módszertani segítségnyújtás megszervezését vagy a központi katalógus felállítását előkészítő hálózati jegyzék kiadását már tervbe vettük.

Az Akadémiai Könyvtár saját tudományos munkásságával — mindenekelőtt a könyvtártudomány művelésével — az önálló tudományos intézet funkcióit is betölti. Ez igen sok akadály leküzdése árán s még így is csak részben valósulhatott meg. Gyakorlati feladataink tömege, több évtizedes elmaradásunk pótlása, a modern nagykönyvtár kötelező funkcióinak gyakorlása elvonja tudományos munkatársainkat az alkotó munkától. Nem állunk egyedül e problémánkkal, de talán súlyosabban éreztük e kérdések megoldatlanságát akadémiai helyzetünkben következő tudományos feladatainknál fogva.

Ennek ellenére egyes kutatási területeken történt előrehaladás. Elkészült az orosz—magyar könyvészeti szótár,⁷ nyomtatás alatt van a KAUFMANN-gyűjtemény 422. sz. kódexének a szakkörökben világszerte érdeklődéssel várt facsimile-kiadása. Emellett több területen értékesnek mondható anyaggyűjtő munka is folyt, melynek eredményeként megindult a feldolgozó munka is (az Akadémiai Könyvtár történetének első fejezete, ARANY János főtítkári működésének a könyvtárral kapcsolatos része, a mikrofilmre és a mikrokönyvtárra vonatkozó ismeretek). A *Magyar Könyvszemlélet* tudományos dolgozóink egyre nagyobb számban keresik fel cikkeikkel, közleményeikkel.

Szakkbibliográfiai tevékenységünk egy részét beépítettük tájékoztató és bibliográfiai osztályunk munkájába (akadémiai vonatkozású bibliográfiák, atomenergia békés felhasználásának bibliográfiája), másik szektorát pedig — a magyar könyvtártudomány bibliográfiájának összeállítását — szintén munkatervünkbe iktatva, de munkaközösségi alapon folytatjuk.

Kutatónapok megadásával egyéb tudományok (irodalomtörténet, nyelvtudomány, klasszika-filológia, történettudomány, archeológia, turkológia, fizika) művelésére is nyújtottunk lehetőséget. Akadémiai helyzetünk ezen a területen szintén többre kötelezett bennünket, mint társkönyvtárainkat.

⁷ MORAVEK Endre akadémiai prémiumban részesített munkája.

Könyvtárunk munkáját, működésének feltételeit és fejlődésének ütemét az elhelyezési és raktárviszonyok döntő mértékben befolyásolták, sőt sokszor alapvetően határozták meg. Ezek az elmúlt években kedvezőtlenül alakult tényezők a könyvtár fejlődésében károsan és gátlóan hatottak.

1950-ben, amikor az ostrom alatt megrongálódott akadémiai palota modernizálása, restaurálása és belső átépítése erős iramban indult meg, a könyvtár elhelyezési körülményei — az addig folyt átalakítási munkák ellenére is — igen kedvezőtlenek voltak. Ezért szükségessé vált az Akadémia épületének átalakítása keretében a könyvtár helyiségeinek további újjáépítése is. Az épület adottságait figyelembevevő és a könyvtári célokat is lehetőség szerint kielégítő terv elkészítése alapján indult meg az építkezés, melynek során elkészültek a különgyűjtemények ízléses és célszerű termei, a könyvtárosok munkahelyei és a 167 000 kötetet befogadó raktár.⁸

Az elmúlt öt év alatt azonban igen sok nehézséggel kellett a helyhiány és az ezt még súlyosbító építkezések következtében a könyvtár dolgozóinak megküzdeniök. Sok súlyos rendezési munka elvégzése — állományrészek összecsomagolása, ide-oda költöztetése, raktárrészlegek teljes átrakása — vált szükségessé egyrészt az átépítésre kerülő helyiségek kiürítése, másrészt a beérkezett új anyag elhelyezése érdekében. 1953-ban pl. csak 7591 polcméternyi könyv átrakásával lehetett a könyvtár működését biztosítani. Még ma is kettős, sőt hármas sorokban vagyunk kénytelenek raktározni az emelet magasságú, régi divatú fapolcokon anyagunk egy részét. A megfelelő dolgozóhelyiségek biztosítása még a mai napig sem sikerült mindenütt.

E bajok egy része kétségtávol átmeneti, de nagyobb távlatban fel kell vetni önálló akadémiai könyvtári palota építésének a gondolatát.

Sok évtizedes elhanyagolás és a vázolt raktározási nehézségek miatt régi könyveink, különösen az ősnymtatványok igen rossz állapotba kerültek, és a teljes tönkremenés veszélyének voltak kitéve. Ezt a folyamatot 1955-ben sikerült megállítani, 50 000 Ft felhasználásával 66 ősnymtatvány restaurálását, penészkezelését, tisztítását, kisebb javítását lehetett elvégezni. Ez a munka tanácsadók bevonásával, az ide vonatkozó tudományos irodalom felhasználásával, jó szakemberek közreműködésével ment végbe. Természetesen több éven át további összegeket kell biztosítani a restaurálások folytatására, s fel kell vetni az Akadémiai Könyvtár önálló restauráló műhelye és könyvhigiéniai laboratóriuma megszervezésének szükségességét is.

A könyvtár fejlődését és mai munkáját tanulmányozva, a további tennivalók egész sokasága bontakozik ki előttünk. Elegendő utalni arra, hogy az akadémiai kutatómunka támogatása további, még nagyobb erőfeszítéseket követel tőlünk. Erőteljesebben kell az Akadémia célkitűzéseivel lépést tartanunk; szükséges, hogy eddigi gyakorlatunk alapján az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletére és a Minisztertanács határozatára támaszkodva hálózati munkánkat kiszélesítsük, és létrehozzuk az akadémiai hálózat központi katalógusait. Gyarapítási munkánkat is egyre erőteljesebben a fenti szempontokhoz kell igazítani. Nemzetközi cserénket szélesedő külpolitikai kapcsolatainknak megfelelően kell továbbépítenünk olyan módon, hogy egyúttal biztos alapot nyújtson az akadémiai kutatás színvonalas támogatására. Különösen fontos különgyűjteményeink fejlesztése, köztük is elsősorban a Keleti Könyvtár és a mikrokönyvtár további megerősítése. Katalógus-

⁸ Ennek beállványozására csak 1956 folyamán kerülhet sor.

hálózatunk fejlesztése, anyagunk minél teljesebb feltárása lényeges tenni-valóink közé tartozik. A már említett hálózati központi katalóguson kívül meg kell valósítanunk a Keleti Könyvtárban az országos orientalisztikai központi nyilvántartást. Szükséges az is, hogy kódexünk, kéziratunk, ősnymtatványaink és mikrofilmjeink korszerű nyomtatott katalógusát kiadásra előkészítsük, és majd nyomtatásban megjelentessük. Lényeges, hogy olvasószolgálatunk — az eddigi úton járva — biztosítsa a könyvtár tudományos könyv- és periodika-anyagának még erőteljesebb kihasználását. Tájékoztató és bibliográfiai szolgálatunk munkáját — különösen az aktív figyelőszolgálat területén — fokoznunk kell.

Raktáraink és dolgozóhelyeink lényeges fejlesztése nélkül sem olvasószolgálatunk, sem egyéb könyvtári célkitűzéseink nem érvényesíthetik hatáskukat; könyvvállományunk megóvására (könyvkötés, restaurálás, könyvhigiéncia elméleti és gyakorlati problémái) különféle — s véleményünk szerint halaszthatatlan — javaslatokkal kell fordulnunk hatóságainkhoz. Feladataink nélkülözhetetlenné teszik mikro- és fotolaboratóriumunk további fejlesztését, optikai másológépekkel és mikrokard-felvevőgéppel való ellátását. Általában anyagi-személyzeti gondjaink megoldása nélkül nem tudunk eleget tenni célkitűzéseinknek és funkcióink színvonalas ellátásának.

Mint önálló tudományos intézet is csak abban az esetben leszünk képesek szándékainknak, akadémiai helyzetünknek, tudományos munkatársaink képességének megfelelő eredményeket felmutatni, ha a gyakorlati munkák a tudományos tervvel helyes egyensúlyba kerülhetnek.

Feladataink tehát bőven vannak. Hagyományaink és célkitűzéseink egyaránt arra ösztönöznek bennünket, hogy az akadémiai tudományos munka egyre biztosabb, egyre színvonalasabb könyvtári bázisává fejlődjünk a második öt éves terv folyamán.

Sz. NÉMETH MÁRIA

JENŐ BERLÁSZ — MÁRIA SZ. NÉMETH : LA BIBLIOTHÈQUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES

(*Abrégé historique à l'occasion du 130e anniversaire de sa fondation*)

Les fondements de la Bibliothèque de l'Académie furent posés par le comte Joseph TELEKI, premier président de l'Académie, lorsqu'en 1826 il fit don à l'Académie de sa collection privée de 30 000 volumes. Ce noble geste était suivi par d'autres mécènes, de sorte que les donations devinrent aussitôt la source principale de l'agrandissement de la Bibliothèque. Mais ce facteur seul n'aurait pu suffire à la création d'une grande bibliothèque scientifique capable de satisfaire les exigences variables selon les époques. Il a fallu aussi pourvoir à l'acquisition régulière des livres et des périodiques récemment parus. L'acquisition des ouvrages hongrois a été garantie par la loi du dépôt légal, promulguée en 1836. Quant à l'acquisition des livres étrangers, elle était assurée par des achats et surtout par des relations d'échange établies à partir de 1831 entre l'Académie Hongroise et les Académies et Instituts scientifiques étrangers.

La Bibliothèque, installée dans des locaux provisoires, ouvrit d'abord ses portes aux membres de l'Académie seulement. En 1867, elle reçut, dans le palais de l'Académie, son emplacement actuel, et devint en même temps accessible au grand public. Le nombre des volumes qu'elle possédait alors était d'environ 60 000. Les magasins furent construits avec des rayonnages en bois richement décorés sur lesquels les livres furent disposés en ordre systématique. Aussi y eut-il deux catalogues : l'un systématique, l'autre alphabétique et topographique. Dès l'origine, la Bibliothèque renfermait — à côté des livres modernes — de riches collections de manuscrits, d'incunables et de hungarica anciens. Dans

la salle de lecture, 70 places sont réservées aux lecteurs. Les services des entrées, du cataloguement et de la référence étaient effectués, pendant plus de cinquante années, par trois bibliothécaires diplômés et deux à trois employés spécialisés. Le développement de la Bibliothèque suivait une courbe ascendante ininterrompue jusqu'à la première guerre mondiale. En 1914, son fonds s'élevait déjà à 220 000 volumes.

Dans l'histoire de la Bibliothèque, 1914 marque le début d'une période de crises. Les deux guerres mondiales interrompirent deux fois ses relations d'échange étrangères (300 partenaires environs!), relations qui avaient pourtant joué un rôle fondamental dans la vie de la Bibliothèque. Les guerres firent réduire le budget, rendant ainsi impossible l'augmentation du nombre du personnel, l'agrandissement des magasins, et empêchant les travaux de cataloguement; tout cela entraînait de graves troubles fonctionnels.

Pendant la deuxième guerre mondiale, le bâtiment de la Bibliothèque a subi de sérieuses détériorations. Après avoir achevé, en 1948, les travaux de reconstruction, on dut procéder immédiatement à la réorganisation générale de la Bibliothèque, possédant désormais environ 420 000 volumes. Cette réorganisation fut réalisée en 1949, à la suite de l'acceptation par le Parlement hongrois d'une loi spécifiant les buts, l'organisation et les ressources matérielles de l'Académie des Sciences et créant un réseau d'Instituts de recherche autour d'elle. La même loi contenait des dispositions concernant le fonctionnement et les cadres budgétaires de la Bibliothèque qui se trouvait alors aux prises avec de graves difficultés.

A partir de ce temps-là, la Bibliothèque de l'Académie devint de plus en plus la base bibliographique des travaux et recherches scientifiques organisés par l'Académie. Elle a graduellement comblé les lacunes du passé en organisant de nouveaux départements, notamment un service spécial d'information et de bibliographie, une microbibliothèque, ainsi qu'un laboratoire de microfilms. Elle s'est chargée de la direction technique des bibliothèques des Instituts scientifiques affiliés à l'Académie, et exerce, par conséquent, les fonctions d'une bibliothèque centrale. La Collection Orientale est, depuis quelque temps, une section indépendante de la Bibliothèque: avec ses 27 621 volumes et 15 291 manuscrits, elle est devenue le foyer des recherches orientalistiques en Hongrie. — Les riches collections de manuscrits et de livres anciens de la Bibliothèque sont systématiquement complétées; quant aux livres et périodiques modernes, la continuité de leur acquisition est assurée. Les relations d'échange internationales s'étendent sur un terrain de plus en plus vaste: actuellement la Bibliothèque est en relation d'échange avec 1230 Institutions scientifiques de 70 pays différents. Ses fonds comprennent 500 000 volumes imprimés, 13 612 volumes et 230 461 pièces manuscrits.